

ORYANTALİST LİTERATÜRDE İSLÂMÎ RİVAYETLERİN 'KURGUSALLIĞI' MESELESİ

Fatma YÜKSEL ÇAMUR*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 2 Haziran 2023, **Kabul Tarihi:** 28 Eylül 2023, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2023, **Atıf:** Yüksel Çamur, Fatma. "Oryantalist Literatürde İslâmî Rivayetlerin 'Kurgusallığı' Meselesi". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 23/2 (Eylül 2023): 883-912.

DOI: 10.33415/daad.1308926

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 2 June 2023, **Accepted:** 28 September 2023, **Published:** 30 September 2023, **Cite as:** Yüksel Çamur, Fatma. " 'Fictionality' Of Islamic Narrations In The Orientalist Literature". Journal of Academic Research in Religious Sciences 23/2 (September 2023): 883-912.

DOI: 10.33415/daad.1308926

Öz

İslâm kültüründe isnad sistemi ile rivayet, söz ve yazı vasıtasıyla bilginin nesilden nesle aktarılma ortamıdır. Öncelikleri ve sıhhat kriterleri farklı olsa da hadis, siyer ve tarih rivayetleri geçmişten haber verme yönüyle ortaktır. Aktarım süreçlerinde rivayetin yeniden tahkiye edilmesi sebebiyle olay anlatımlarında edebî üslup, detaylı ve abartılı tasvirler veya tarihî vakıyayla uyumsuzluk görülebilir. Bu durumu yansıtan örnekler, oryantalist literatürde İslâmî rivayetleri edebî kurgu gibi ele alan bir dizi çalışmaya konu olmuştur. Rivayetlerde 'muhtevanın gerçek dışılığı'nın üsluptan anlaşılabilceği'ne dair araştırmalar teması 20. yüzyılın başlarında tarihsel eleştiri yöntemleri çerçevesinde yürütülürken, 60'lı yıllarda motif-tema kavramları, 90'lardan itibaren ise kurgu kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu makalede, bu temanın oryantalist literatürde isnad zinciri benzeri bir devamlılıkla nasıl geliştiği incelenmiştir. İslâmî rivayetleri kurgu/sallık çerçevesinde ele almanın gerek kavramın muhtevası gerekse hadis, siyer ve tarih literatürünün mahiyeti açısından uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hadis, siyer, tarih yazımı, metin tenkidi, edebî tenkit, kurgusallık, Stefan Leder, Sebastian Günther

* Dr., Diyanet İşleri Uzmanı, Diyanet İşleri Başkanlığı, fatma.camur@diyanet.gov.tr, Orcid: 0000-0002-8308-3205.

‘FICTIONALITY’ OF ISLAMIC NARRATIONS IN THE ORIENTALIST LITERATURE

Fatma YÜKSEL ÇAMUR*

Extended Abstract

Determining the fictionality of a narration based on the literary style of a given text is one of the main topics of orientalist studies. The claim that ‘certain narrative techniques indicate factual invalidity of content’ goes back to 120 years earlier. Due to changes in Western literary theories, it appears in a different form concept in every period. At the beginning of the 20th century, Julius Wellhausen (d. 1918) and Carl Brockelmann (d. 1956) pointed out that early Muslim historiographers rewrote the narrations they inherited from their predecessors by their worldview and artistic skills. In the 60’s and 70’s, analysis of motifs and themes, around which stories were developed, came into prominence. For Eckard Stetter and Albrecht Noth (1999), certain characters, events, metaphors, similes etc. repeatedly appear in hadith or history narrations are anonymous motifs and themes. Therefore, their factual references are very uncertain. In the 90s, Stefan Leder and Daniel Beaumont claimed that narrative techniques such as well-planned plots, character-oriented event descriptions, moral evaluations and fantastic elements etc. are peculiar to literary fiction, so that such features make questionable factual validity of a historical narration. Another researcher Sebastian Günther widely discussed the concept of fictionality and approached the hadith narrations as a historical novel. He claimed specific narrative techniques fictionalize a given hadith narration and cut off its extratextual referentiality. For him, rearrangement, modification or diversification of a given hadith text through the transmission process indicates its fictionalization.

884 | db

Formal evaluation of narrations is well-known and widely discussed by the terms *taqīf*, *ikhtisār*, *talfīq* etc., in classical hadith methodology. Unlike Muslim scholars, orientalists we have taken in this article discussed the issue within the context of the content’s factual validity, not the text’s reformation. All researchers above analysed the Islamic narrations, *ḥadīth*, *sīrah* and historiography, by ignoring the classical *ḥadīth* methodology and within the framework of the Western literary concepts that were valid in the period in which they lived. As is widely discussed in this article, the main problem for analysing Islamic narrations by the concept of *fictionality* is overlooking its historical, philosophical and cognitive background. Western literary theoreticians and history philosophers disagree about whether specific narrative techniques fictionalize factual texts such as history textbooks or biographies. Nevertheless, all these disagreements are ignored in the studies I have covered in this article, and a simplified analogy is preferred: ‘Every text having similar features to a literary work is fiction’. Therefore, depending on its textual features, claiming an Islamic narration’s fictionality

* Dr., Expert of Religious Affairs, Presidency of Religious Affairs, fatma.camur@diyanet.gov.tr, Orcid: 0000-0002-8308-3205.

is theoretically a misconception. This intentional selection of the literary theory can be considered as the *fictionalization of the fiction theory*.

On the other hand, all Islamic narrations, whether *hadīth*, *sīrah* or historiography, claim to provide knowledge from past events. According to *'ilm al-balāgha*, they are in the category of *ikhbār*, therefore, they are subject of true-false evaluation. However, a fictional discourse has no factual reference and is on the *inshā* type, therefore cannot be subject to the true-false assessment. Disregarding this categorical difference and dealing with Islamic narrations like novels makes all analyses problematic.

Despite all these problematic approaches, sample studies I have taken in this article point out a real problem: Due to misunderstanding or misreporting of the *rāwī* and/or the collector/author, there may be inconsistency between narration and historical facts. Textual features may give clues for such problems. However, this issue can be handled by comparing diverse narrations on the same issue, *isnād-matn* analysis and cross-checking the narratives to the extratextual data. Simplified parallelisms between the style and validity of the content cause much more complicated problems.

Keywords: Hadīth, sīrah, historiography, textual criticism, literary criticism, fictionality, Stefan Leder, Sebastian Günther

Giriş

Batı'daki hadis ve siyer araştırmalarında ağırlıklı mesai, İslâmî rivayetlerin¹ tarihlendirilmesi meselesine odaklanmış görünmektedir. Konuyla ilgili çalışmalar, isnadlardaki müşterek râvi üzerinden veya metnin muhtevastaki siyasî, itikadî vb. ipuçlarından rivayeti piyasaya süren kişi ya da grupların tespit edilmesi meselesini ön plana almıştır.² Ancak şarkiyatçıların rivayetler hakkındaki kuşkularının temelinde, modern tarihçiliğin geçmişten tevarüs edilen yazılı metinlerin mevsukiyeti konusundaki şüpheci yaklaşımının olduğu bir gerçektir. 19. yüzyıl tarih anlayışından neşet eden metnin ifade biçiminden yola çıkarak muhtevanın gerçek dışılığı konusunda karar verme eğilimi, önce Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında akabinde hadis, siyer ve tarih rivayetlerinin analizinde etkili olmuştur.

Rivayetlerde 'belirli anlatım biçimlerinin muhtevanın gerçek dışılığına delalet ettiği' fikri oryantalist çalışmalarda her dönem farklı kavram ve yaklaşımlarla karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Batı edebî çevrelerindeki tartışma konularının değişmesiyle ilgilidir. 20. yüzyılın başlarında Wellhausen (öl. 1918) ve Brockelmann (öl. 1956), tarih müelliflerinin tevarüs ettikleri rivayet malzemesini kendi anlayışları doğrultusunda ve sanatsal becerileriyle yeniden inşa ettiklerine dikkat çektikleri çalışmalarında,³ tarihsel tenkit metotlarında var olan 'tarih rivayetinde belirleyici unsur müellifin kendisidir' düşüncesini işler. Rivayetin üslubundan muhtevastın gerçekliğini belirleme eğilimindeki çalışmalar 60'lardan itibaren kıssalardaki olayların etrafında örüldüğü motif ve temaların analizine yönelir. Eckard Stetter ve Albrecht Noth'a (öl. 1999) göre hadis ya da tarih rivayetlerinde belli şahıslar, olaylar veya benzetmeler tekraren karşımıza çıkıyorsa, bu durum onların halk hikâyelerindeki gibi anonim motif ve temalar olduğuna delalet eder. Bu tür rivayetlerde anlatılan hadiselerin gerçekte yaşanmış olup olmadığı bilinemez. Motif ve tema analizini uygularken Stetter form tarihi, Noth ise kaynak eleştirisi yöntemlerinden istifade ettiklerini belirtmektedir.⁴

¹ Bu makalede İslâmî rivayetler ile tarih, siyer ve hadis alanlarını kapsayan, sözlü kültürün hâkim olduğu ortamda neşet edip yazının da yardımı ile kendine has bir isnad sistemiyle nesilden nesle aktarılan rivayetler kastedilmektedir.

² Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 74-98, 178-183.

³ Julius Wellhausen, "Prologomena zur ältesten Geschichte des Islams", *Skizzen und Vorarbeiten*-VI (Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1899), 3-160. Bu çalışma Türkçeye de tercüme edilmiştir: Julius Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1960). Carl Brockelmann, "Naşr b. Muzâhîm, der älteste Geschichtschreiber der Schia", *Zeitschrift für Semitisk und verwandte Gebiete* 4 (1926), 1-23.

⁴ Eckard Stetter, *Topoi und Schemata im Hadiî* (Tübingen: Eberhard-Karls Universität, Doktora Tezi, 1965), 1-125; Albrecht Noth, "İşfahân-Nihâwand: Eine quellenkritische Studie zur frühislamischen Historiographie", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 118/2 (1968), 274-296.

Kurgu kavramının Batı edebî çevrelerinde başat tartışma alanı haline gelmesiyle muhtevanın kurgusallığı gündeme gelmiş, 90'lardan itibaren oryantalist çalışmalarda bu kavram tedavüle girmiştir. Stefan Leder ve Daniel Beaumont, tarih rivayetlerindeki planlı olay örgüsü, karakter odaklı ve kıssadan hisse çıkarmaya yönelen anlatım tarzı ile eser müellifinin rivayeti kendi görüşleri doğrultusunda yeniden inşa etmesi vb. özellikleri edebî kurgu ile özdeşleştirmiş, bu gibi vasıflara sahip rivayetlerin gerçeklikle bağının koptuğu hükmünü vermiştir.⁵ Sebastian Günther kurgusallık kavramını genişçe tartıştığı makalesinde olay anlatımı içeren hadisleri adeta tarihî roman gibi ele alarak, tahkiyede belirli anlatım tekniklerinin kullanılmasının 'olayları gerçek dünyadan çıkarıp hayal evrenine taşıdığı' iddia etmektedir. Ona göre rivayetin ilk ortaya çıkışından hadis kitaplarına girdiği son şeklini alıncaya kadar üzerinde meydana gelen değişiklikler, 'kurgusallaştırma'dır.⁶

Ele aldığımız bütün bu oryantalist çalışmaların arka planında 'rivayetlerin sonradan üretilip geçmişin yeniden inşa edildiği' ön kabulü yer almaktadır. Aşağıda inceleneceği üzere oryantalist söylem içerisinde kurgusallık iddialarının asıl işlevi, bir 'kurgu İslâm tarihi' inşasının teorik zeminini oluşturmaktır. Madem rivayetler sonradan ortaya çıkmıştır, bunun nasıl ve ne şekilde olduğu metin içi ipuçlarıyla da ortaya çıkarılmalı, gerçeklik iddiası taşıyan hadis, siyer ve tarih rivayetlerinin klasik ve modern edebî eserlerle benzerliği ortaya konmalıdır. Ortaya çıkan bu yeni yapı hadis ve siyer başta olmak üzere rivayet ilimlerinin gerçeklik iddiasını tersyüz etmekte, İslâmî rivayetleri kendi kurgu evrenine hapsederek doğrulanması ve yanlışlanması mümkün olmayan edebî malzemeye dönüştürmektedir.

Bununla birlikte ele aldığımız şarkiyat araştırmacılarının meseleyi tartıştığı somut bir zemin vardır ki, bu da vürudundan standart metin haline gelinceye kadarki süreçte rivayetlerin şekil değiştirmesi olgusudur. Zira onlara göre sonraki râvilerin veya eser müelliflerinin edebî eserlerde görülen anlatım tekniklerini uygulayarak olayları yeniden tahkiye etmesi, rivayetin muhtevasının gerçeklikle irtibatını koparmakta ya da şüpheli hale getirmektedir. Haddizatında mana ile rivayet, telifik, ihtisar, taktî' vb. râvî tasarruflarıyla rivayetlerin yeniden şekillendiği bilinen bir husustur. Ancak meselenin rivayetin formel teşekkülünden çıkıp muhteva analizine evrilmesi ve tahkiye üslubu ile gerçekliği arasında doğrudan irtibat

⁵ Stefan Leder, "The Literary Use of the Khabar: A Basic Form of Historical Writing", *The Byzantine and Early Islamic Near East – Problem in The Literary Source Material*, ed. A. Cameron, L. I. Conrad (Princeton: The Darwin Press, 1992), 277-315; Stefan Leder, "Features of the Novel in Early Historiography: The Downfall Of Xâlid Al-Qasrî", *Oriens Milletlerarası Şark Tetkikleri Mecmuası* 32 (1990), 72-96; Daniel Beaumont, "Hard-Boiled: Narrative Discourse in Early Muslim Traditions", *Studia Islamica* 83 (1996), 83.

⁶ Sebastian Günther, "Fictional Narration and Imagination within an Authoritative Framework – Towards a New Understanding of Hadith", *Story-telling in the Framework of Non-fictional Arabic Literature*, ed. Stefan Leder (Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1998), 433-471.

kurulması, makalemizde inceleyeceğimiz oryantalist çalışmaların ortaya koyduğu yeni bir olgudur. Bahsi geçen araştırmacıların tamamı klasik hadis usulü tartışmalarını mevzu bahis etmeksizin, yaşadıkları dönemde revaçta olan edebî metot veya kavramlar çerçevesinde rivayetleri analiz etmekte, onlara edebî eser gibi yaklaşmaktadır.

Hadis dahil olmak üzere İslâmî rivayetlerin tarihsel gerçeklikle ilişkisini muğlaklaştıran bu yaklaşım, oryantalist çevrelerde hatırı sayılır ölçüde makes bulmuştur. Batı’da hadis el kitabı mahiyetinde telif edilen kaynak eserlerde ‘hadisin Hz. Peygamber döneminde yaşanan olgusal gerçekliği temsil etmek yerine onu yeniden inşa eden kurgusal bir anlatı olduğu’,⁷ ‘senet ve metin araştırmasına gerek olmaksızın yalnızca dil ve üslup özelliklerinden yola çıkarak hadis rivayetindeki kurgusallık göstergelerinin tespit edilebileceği’⁸ tezlerinin ana referanslarından birisi Günther’dir. Oryantalist çevrelerde rivayet metinleri üzerine yapılan kimi çalışmalarda bir yandan ‘hadis rivayetlerinin kurgusal özellikler taşımasının onun gerçeklikle bağını tamamen koparmadığı’, diğer yandan ‘bu rivayetlerde anlatılan olaylarla tarihsel gerçekler arasında uzlaşmazlık bulunduğu’ öne sürülmekte,⁹ hatta Günther’in kurgusallaştırma tanımından hareketle, kimi rivayetlerdeki mekân tasvirlerinin Hz. Peygamber’in otoritesini güçlendirme amacına matuf olarak H. II. asır râvilerinin bir yakıştırmısından ibaret olduğu da iddia edilebilmektedir.¹⁰

888 | db

Aşağıda ele alacağımız çalışmalarda yer alan iddiaların tarihçesi 120 yılı aşkın bir zamana yayıldığı halde ne şarkiyatçılar arasında ne de ülkemiz ilahiyât çevrelerinde eleştirel gözle ele alınmış gibidir. Konuyla ilgili bir istisna, Salih Özer’in makalesidir. Özer, Günther’in anlatı ve kurgu kavramlarını açık bir ayırım yapmaksızın kullanmasına eleştirel yaklaşarak kurgu kavramının daha ziyade uydurma rivayetlerin analizi için geçerli olabileceği tespitini yapmaktadır.¹¹ Bununla birlikte Özer, Günther’in hadis rivayetlerinin kurgusallığına dair iddialarını olduğu gibi nakletmekle yetinerek,¹² onun çabalarını hadisin sahihliğini değil edebî açıdan analizini

⁷ Pavel Pavlovitch, “Viewing the Past through the Eyes of the Present”, *The Wiley Blackwell Companion to the Hadith*, ed. Daniel W. Brown (West Sussex: John Wiley&Sons, 2020), 114.

⁸ Verena Klemm, “Image formation of an Islamic legend: Fāṭima, the daughter of the Prophet Muhammad”, *Ideas, Images, and Methods of Portrayal: Insights into Classical Arabic Literature and Islam*, ed. Sebastian Günther (Leiden: Brill, 2005), 191-192.

⁹ Pavel Pavlovitch, *The Formation of the Islamic Understanding of Kalāla in the Second Century ah (718–816 CE): Between Scripture and Canon* (Leiden: Brill, 2016), 49-52.

¹⁰ Luke Yarbrough, “‘I’ll Not Accept Aid from a mushrik’ Rural Space, Persuasive Authority, and Religious Difference in Three Prophetic Ḥadīths”, *Authority and Control in the Countryside from Antiquity to Islam in the Mediterranean and Near East (6th-10th Century)*, ed. Alain Delattre vd. (Leiden: Brill, 2019), 49-50.

¹¹ Salih Özer, “Batı’da Hadis Metinlerine Yönelik Edebî Tahlil Denemeleri”, *Dini Araştırmalar* 9/25 (2006), 244, 237-264.

¹² Özer, “Batı’da Hadis Metinleri”, 251-256.

konu edinen yaklaşımlara dahil etmekte,¹³ geliştirdiği modelleri hadisleri anlama ve onların dilini yakalama noktasında faydalı bulmaktadır.¹⁴

Bu makalede inceleneceği üzere, İslâmî rivayetlerin gerçek dışılığını iddia etmek üzere kullanılan *kurgu* kavramının en problemlî yanı, tarihî, felsefî ve bilişsel arka planının göz ardı edilmesidir. Batı edebiyat ve felsefe çevrelerinde tarih kitapları başta olmak üzere gerçeği anlatma iddiasındaki metinlerin de kurgu sayılıp sayılmayacağı yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Buna rağmen basit bir analogiyle 'kurguya benzeyen her metin kurgudur' hükmüne varmanın yalnızca hadis ve siyer rivayetlerinin sıhhat kriterleri açısından değil, kurgu kavramının ait olduğu edebî ve felsefî bağlam açısından da mercek altına alınması gerekmektedir. Öte yandan rivayetin tahkiye üslubu meselesi, rivayet metninin teşekkül süreçleri, râvi tasarrufları, olgu-rivayet ilişkisi, rivayet metninin yeniden inşası, rivayetten yola çıkarak Hz. Peygamber dönemi olaylarını yeniden inşa çabaları, sözlü ve yazılı kültür ile hadis-siyer ilişkisi vb. pek çok güncel akademik tartışma alanını; sonuç itibarıyla rivayetin mahiyetini ilgilendirmektedir.¹⁵

Bu makalede İslâmî rivayetlerin gerçekliğini dil ve üslup analiziyle sorgulayan çalışmaların zeminini oluşturan kurgusallık iddiaları incelenecektir. İlk bölümde anlatıbilimdeki kurgu tartışmaları ele alınarak, kavramın anlam çerçevesi tespit edilecektir. İkinci bölümde rivayetlerin anlatım üslubundan gerçeklik değeri hakkında hüküm veren çalışmaların tarihsel seyri incelenecek, modern edebî analiz metot ve kavramlarının İslâmî rivayetlere ne şekilde uygulandığı tartışılacaktır. Sonuç bölümünde ise, kurgu ve kurgusallık kavramlarının İslâmî rivayetlerin olgusal gerçekliğini sorgulamak için ne derece elverişli olduğu ortaya konacaktır.

1. Kurgu Nedir?

En genel tanımı ile *olgusal anlatı (factual narrative)* reel dünyada karşılığı olan, *kurgusal anlatı (fictional narrative)* ise reel karşılığı olmayan anlatıdır.¹⁶ Bir diğer tanımıyla *kurgu*, "*bilinçli olarak gerçek dışı üretilmiş,*

¹³ Özer, "Batı' da Hadis Metinleri", 238-239, 249.

¹⁴ Özer, "Batı' da Hadis Metinleri", 263.

¹⁵ Tahkiye üslubu ve olgu-rivayet ilişkisini örnek hadis analizi üzerinden inceleyen ve bu meselenin kurgu ile farkını ortaya koyan bir çalışma için bk. Fatma Yüksel Çamur, "Güvenilir Ravi 'Güvenilmez' Rivayet: Bir Şahîhu'l-Buḥārî Rivayetindeki Meçhul Bedevi Kadın Kıssasının Olgusal Gerçekliği Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/2 (2022), 557-605.

¹⁶ Jean-Marie Schaeffer, "Fictional vs. Factual Narration", *The Living Handbook of Narratology*, ed. Peter Hühn vd. (Hamburg: Hamburg University, 2014), 1. Paragraf (erişim: 1 Mayıs 2023); Bahar Dervişcemaloğlu, *Anlatıbilime Giriş* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 89-90. *Fiction* kavramı Türkçeye *kurgu* ve *kurmaca* olmak üzere iki farklı şekilde tercüme edilebilmekte, günümüz Türk edebiyatçıları her iki karşılığı belirli nüanslarla kullanmaktadır. (Bk. Oktay Yivli, "Kurmaca Nedir?", *Kurmacanın Grameri*, ed. Cemal Şakar, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 117-121). Makalemizde meselenin estetik boyutunu değil olgusal gerçeklikle ilişkisi yönünü ele alıyor, *fiction* karşılığı olarak *kurguyu* tercih ediyoruz.

ancak yanıltıcı olmayan söylem”dir. Buradaki *gerçek dışı* ifadesi, kurguyu olgusal anlatıdan, *yanıltıcı olmayan* ifadesi ise yalan beyandan ayırır.¹⁷ Bu kritere göre kurguda anlatıcı/yazarın söylemin hayal ürünü olduğunu belli etmesi gerekir. Kurgunun bir diğer ayırıcı özelliği de spontane ya da anonim olmayıp, niyetli ve planlı bir faaliyetin çıktısı olmasıdır.¹⁸ Bu durumda kurgu, 1) ontolojik olarak reel dünyada karşılığı olmayan, 2) hem anlatıcı/yazar hem de dinleyici/okur tarafından hayal ürünü olarak algılanan, 3) planlı bir şekilde tasarlanmış söylemdir.

Hayalî hikâyeler üretmek her kültürde var olan ve insanlık tarihi kadar eski bir olgu iken edebî ve felsefî bir kavram olarak kurgu, 18. yüzyılda Batı Avrupa’da romanın ortaya çıkışıyla birlikte gelişmiştir. Sözlü kültürlerde tekrar tekrar anlatılarak anonimleşen ve sözlü eyleme dayalı olarak teşekkül eden hikâyelere mukabil roman, edebî metin yazarınca üretilen ve notaya alınmış müzik bestesi gibi tekrar tekrar okunmaya müsait bir yazılı temsildir.¹⁹ Matbaanın yaygınlaşmasından sonra vakayiname, mektup, biyografi, hatırat vb. telif türlerini taklit ederek ortaya çıkan romanda yazarın kimliği daima muhafaza edilir.²⁰ Gerçek dünyayı model alan roman yazarı, hikâye anlatıcılığının ötesine geçip plan ve strateji dahilinde bir dünya kurgular. Bütüncül bir olay örgüsü ile sahici bir kurgu evreni inşa etmek, modernite sonrasında toplum ve kültürü yeni baştan inşa etme projesinden bağımsız değildir.²¹ Hem olgusal gerçekliğin hem de yalan beyanın dışında, gerçekçi ama hayalî bir anlatı biçimi olarak kurgu, modern Batı’nın tarihsel ve kültürel bağlamı içerisinde vücut bulmuştur.²²

890 | db

İnsanlık tarihinde görece yeni bir fenomen olan kurgunun edebiyat teorileri bağlamında tartışılır olması 60 küsur yıllık bir meseledir. Dilin bazı kullanım şekillerinin kurgusal anlatıya has olduğu görüşü 50’li yılların sonlarından itibaren edebî çevrelerde dillendirilmiştir.²³ 90’lardan bugüne kurgu ve kurgusallık, insanoğlunun temel zihinsel yetilerinden birisi olan hayal gücü zemininde çok yönlü olarak tartışılmaya devam etmektedir.²⁴

¹⁷ David Gorman, “Fiction, Theories of”, *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, ed. David Herman vd. (London&New York: Routledge, 2005), 247.

¹⁸ Wolfgang Iser, *The Fictive and the Imaginary Charting Literary Anthropology* (Baltimore&London: The Johns Hopkins University Press, 1993), 3, 305.

¹⁹ Barbara Herrnstein Smith, *On the Margins of Discourse: The Relation of Literature to Language* (Chicago&London: The University of Chicago Press, 1978), 30-31.

²⁰ Romanın olgusal telif türlerinin taklit edilmesiyle ortaya çıktığına dair bk. Käte Hamburger, *The Logic of Literature*, çev. Marilynn J. Rose (Indianapolis: Indiana University Press, (1973 [1957]), 327-341.

²¹ Modern kültür kavramı ile gerçekçi ve tutarlı bir hayalî dünya inşa etme iddiasındaki kurgu kavramı arasındaki paralellikler için bk. Cristopher Herbert, *Culture and Anomie: Ethnographic Imagination in the Nineteenth Century* (Chicago&London: The University of Chicago Press, 1991), 204. Dipnotların başındaki boşluklar silinmeli

²² Catherine Gallagher, “The Rise of Fictionality”, *The Novel Volume 1: History, Geography, and Culture*, ed. Franco Moretti (Princeton&Oxford: Princeton University Press, 2006), 336-338.

²³ Hamburger, *The Logic of Literature*, 59-218.

²⁴ Simona Zetterberg Gjerlevsen, “Fictionality”, *The Living Handbook of Narratology*, ed. Peter

1.1 Bir Metnin Kurgu Olduğu Nereden Bilinir?

Bir metnin kurgu olup olmadığının dil ve üslup özelliklerinden bilinip bilinmeyeceği, kurgu meselesinin en temel tartışma konularından biridir. Bazı dil felsefecileri, hiçbir dilsel ya da metinsel özelliğin kurgusallığın kriteri olarak değerlendirilemeyeceği görüşünde olsalar da²⁵ bazı anlatım biçimlerinin kurguya has olduğu görüşü 90'larda Dorrit Cohn ve Gerard Genette'in çalışmalarıyla formüle edilmiştir.²⁶ Buna göre anlatıcıyla yazarın farklı kişiler olması,²⁷ anlatıcının olmuş ve olacak her şeyi biliyor olması,²⁸ karakterlerin duygu ve düşünce dünyasının serbestçe tasvir edilmesi,²⁹ detaylı tasvir ve diyaloglara yer verilmesi,³⁰ kurgusallığın metin içi göstergelerinden öne çıkan birkaçıdır.

Yukarıda sıralanan özelliklerin kurgusal metinlere özgü olduğunu savunanlar, iddialarını tarih, (oto) biyografi, hatırat vb. olgusal anlatı metinleri ile tarihî roman, (oto) biyografik roman, hatırat tarzında roman gibi kurgu metinler arasında yaptıkları mukayeseler ile delillendirmiştir. Ancak her iki tür arasındaki ortak dil ve üslup özelliklerinin ayırıştırıcı özelliklerden daha fazla olması, "kurgusallık metinden bilinebilir" fikrini savunanların iddialarında belirli bir ihtiyat payı gözetmesini gerektirmiştir. Zira onlara göre kurgusal metnin olgusal benzerlerini taklit etmesi yanında, hatırat, biyografi vb. olgusal anlatılarda da okuyucuda etki bırakmak amacıyla roman teknikleri uygulanabilir.

Bu sebeple anlatıda belirli şahıs veya zaman kiplerinin kullanılışı,³¹ zamansal ileri-geri atlamalar, tekrarlar³² ya da bazı bakış açısı ve odaklanma biçimleri³³ vb. hususlar, metnin kurgu olup olmadığına karar vermek için tek başına yeterli değildir.

Metin dışı öğeler ve okuyucunun metni algılama biçimi meseleleri de kurgusallığın metinsel özelliklerden bilinebileceği fikrini sınırlandırmaktadır. Bir kitabın mesela hatırat tarzında roman mı yoksa roman teknikleriyle yazılmış bir hatırat mı olduğunu asıl belirleyecek olan, yazarın onu nasıl takdim ettiği³⁴ Öte yandan en katı metin merkezci

Hühn vd. (Hamburg: Hamburg University, 2014), 16-20. Paragraf, (erişim: 1 Mayıs 2023).

²⁵ John Searle, *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999 [1979, 1981, 1985]), 68.

²⁶ Dorrit Cohn, "Signposts of Fictionality: A Narratological Perspective", *Poetics Today* 11/4 (Winter 1990), 775-804; Gerard Genette vd., "Fictional Narrative, Factual Narrative", *Poetics Today* 11/4 (Winter 1990), 755-774.

²⁷ Genette, "Fictional Narrative", 770; Cohn, "Signposts of Fictionality", 794.

²⁸ Genette, "Fictional Narrative", 763; Cohn, "Signposts of Fictionality", 784.

²⁹ Genette, "Fictional Narrative", 762-763; Cohn, "Signposts of Fictionality", 785.

³⁰ Genette, "Fictional Narrative", 761.

³¹ Genette, "Fictional Narrative", 763-764.

³² Genette, "Fictional Narrative", 758-761.

³³ Genette, "Fictional Narrative", 762-763.

³⁴ Genette, "Fictional Narrative", 770. Okuyucu üslûptan önce kitabın kapağında yazılı 'roman,

yorumcular dahi yazarın ve okuyucunun niyetini ve metni nasıl algıladığını dikkate almak zorundadır.³⁵ Cohn, bazı metinsel özelliklerin kurguya delalet ettiğini savunurken, efradını cami ağıyarına mâni bir kurgusallık teorisi ortaya koymadığının farkındadır.³⁶ Bu sebeple kurgusal anlatı üzerinden geliştirilen kriterlerin kurgusal olmayan anlatıya uyarlanıp uyarlanamayacağına da ayrıca tartışılması gerektiğinin altını çizer.³⁷

Genette ve Cohn'un yukarıda açıklamaya çalıştığımız şekliyle belirli kriterler çerçevesinde kabul ettiği 'kurgusallığın metinsel özelliklerden bilinebileceği' tezi, anlatıbilimciler arasında şüphe ve itirazlarla karşılaşmıştır. Herhangi bir edebî yahut dilsel kullanımın kurgusallığa delalet ettiğine dair bir uzlaşma olmadığı gibi,³⁸ bahsi geçen kriterler roman vb. edebî türleri esas aldıklarından, bunların olgusal anlatıda varlığı ya da yokluğunun ne anlama geldiği yeterince incelenmemiştir.³⁹ Modernite öncesinde telif edilen eserlerde yahut da sözlü kültürün dilsel söylemlerinde kurgusallığın göstergeleri meselesi ise -istisnai değiniler hariç- tartışma dışı gibidir.

1.2. Tarih Yazımı ve Kurgu

Bir tarihî romanda yer alan İstanbul ya da Paris, Fatih Sultan Mehmet ya da Napolyon, İstanbul'un fethi ya da Waterloo savaşı ne derece gerçektir? Reel dünyaya ait kişi ve olguların gerçeklikle ilişkisini koparıp kurgu evreni içerisinde yeniden anlam kazanması süreci, edebiyatçıların zihnini meşgul eden meselelerden birisidir. Özellikle tarihî romanlarda yazar, eserinin tarihî vesika olarak kullanılması derdinde olmadığından bazı anlatım teknikleriyle kişi ve olayları bağlamından koparır; kendi dünyasına taşır. Dış dünyadaki referansından kopartılan öğeler artık gerçeklik sınırını geçerek hayal evreninin bir parçası olmuştur.⁴⁰ Ancak kurgusal eser, yazarın zihninde zuhur eden gayrı iradi hayaller manzumesi değil, kasıtlı ve planlı bir faaliyettir⁴¹ ve belirli tekniklerle vücuda getirilir. Tarihî romanda artık kurgu evreninin bir kahramanına dönüşmüş olan tarihî figür, kendi namına ve şimdiki zamanda konuşur. Diyaloglar ve duygudüşünce tasvirleri aracılığıyla tarihî şahsiyet reel dünyadan ayrılarak

tarih, biyografi' vb. belirteçlere göre metne yaklaşır. Bu bilginin eksikliği kafa karışıklığına yol açabilir. Nitekim edebiyat tarihinde Wolfgang Hildesheimer'in (ö: 1981) *Marbot* isimli otobiyografik romanının, üzerinde 'roman' ibaresi yer almadığı için gerçek hayat hikâyesi gibi değerlendirildiği ve işin aslının sonradan anlaşıldığı vakidir. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Dorrit Cohn, *The Distinction of Fiction* (Baltimore&London: The John Hopkins University Press, 1999), 79-95.

³⁵ Cohn, "Signposts of Fictionality", 776.

³⁶ Cohn, "Signposts of Fictionality", 800.

³⁷ Cohn, *The Distinction of Fiction*, 110.

³⁸ Gorman, "Fiction, Theories of", 251; Zetterberg Gjerlevsen, "Fictionality", paragraf. 2, 13.

³⁹ Genette, "Fictional Narrative", 756, Gorman, "Fiction, Theories of", 252.

⁴⁰ Iser, *The Fictive and the Imaginary*, 4-6.

⁴¹ Iser, *The Fictive and the Imaginary*, 3, 305.

roman karakterine dönüşür.⁴² Oysaki tarih kitabında metne hâkim ses, bugünden bakarak dünü değerlendiren ve tarihî şahsiyetlere üçüncü tekil şahıs zamiriyle atıfta bulunan müellifin kendisidir.⁴³

Her ne kadar gerçek şahsiyetlerin roman karakterine dönüşümü belirli anlatım tekniklerinin uygulanmasıyla açıklansa da iddia sahipleri aynı tekniğin her zaman aynı sonucu vermeyeceğinin farkındadır. Buna göre bir romanın son derece objektif bir dille, üçüncü tekil şahıs anlatısıyla yazılmış olması kurgusallığını ortadan kaldırmadığı gibi,⁴⁴ otobiyografide birinci tekil şahıs anlatım teknikleri kullanıldığı halde metnin olgusal gerçekliğinden bir şey kaybetmemesi mümkündür.⁴⁵ Bahsi geçen tekniklerin uygulanmasıyla edebî eserlerdeki reel unsurların kurgusallaştığını savunanlar bu tezi tarihî romanın tarihî gerçeklikle ilişkisini açıklamak için kullanmakta, herhangi bir tarih, biyografi vb. kitabının belirli anlatım biçimleriyle 'kurgusallaştığına' dair bir örnek vermemektedir.⁴⁶

Tarihçi ve romancı gerçeğe bağlı kalmak yönünden birbirinden ayrılrsa da tarih yazımı tabiatı icabı bir nevi hikâye anlatma sanatıdır. Paul Ricoeur, tarihçinin geçmişte olup bitenleri bir olay örgüsü çerçevesinde anlattığı ve olay akışını bölümlere ayırıp sınırlandırmak için motif ve temaları kullandığının altını çizer. Zamansal sıralama, motifler zinciri, olay örgüsü, argüman ve ideolojik bakış açısı; tarih yazımının olmazsa olmaz beş unsurudur. Tarihçinin olay örgüsü oluşturma biçimi mensup olduğu yazı geleneğince belirlenir. Her tarihçi muhataplarının zihinsel kodlarına göre muhtevayı şekillendirir. Hikâyeci tarih yazımında olay örgüsü ön plandadır ve eser sahibinin olaylarla ilgili argümanlarını da içerir. Modern tarih yazımında argümantasyon ön planda olsa dahi tarihçi olay ve olguları bir mantık örgüsü içerisinde sunmak zorundadır.⁴⁷ Bu durum tarih yazımı ve roman arasında benzerlikler oluşturur.

Tarih yazımı ile tarihî roman arasındaki benzerlikler, anlatım tekniklerini aşan bir mesele olarak tarih felsefesinde de tartışılmıştır. Hayden White, kültürel ve ideolojik bir arka planı olması,⁴⁸ realiteyi değer yargıları

⁴² Hamburger, *The Logic of Literature*, 139, 186, 321-322, 325; Genette, "Fictional Narrative", 762; Iser, *The Fictive and the Imaginary*, 4-5.

⁴³ Cohn, "Signposts of Fictionality", 786.

⁴⁴ Hamburger, *The Logic of Literature*, 142-149.

⁴⁵ Hamburger, *The Logic of Literature*, 332.

⁴⁶ Kurgusallaştırmaya 'tarih, felsefe vb. metinlerin sonradan kurguya dönüştürülmesi' anlamını verenler olsa da (Ruth Ronen, *Possible Worlds in Literary Theory* (Cambridge&New York: Cambridge University Press, 1994), 76.) buna dair somut bir örnek verilememiştir. Aşağıda görüleceği üzere bütün tartışmalar gerçek hayattan devşirilen unsurların roman evreninde temsili üzerinedir.

⁴⁷ Paul Ricoeur, *Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı*, çev. Mehmet Rifat (İstanbul: YKY, 2016), 123-137.

⁴⁸ Hayden White, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation* (Baltimore&London: The Johns Hopkins University Press, 1987), ix-x.

çerçevesinde sunması⁴⁹ ve anlatıcının hayal gücünün devreye girmesi⁵⁰ gibi sebeplerle tarihin de bir nevi ‘kurgu’ olduğunu savunur. Ona göre tarih metni vakiayı olduğu gibi sunan nötr bir ortam gibi değerlendirilemez. Zira dün olduğu gibi bugünün tarihçisi de vakayinamelerin boş bıraktığı yerleri dönem ile ilgili diğer verileri toplayarak ve bağlantıları zihninde işleyerek doldurur. Bu yüzden ‘objektif tarih’ diye bir şey yoktur.⁵¹ Tarih ve roman metninin her ikisi de gerçeğin sözel bir imgesini üretir.⁵²

Bütün bu radikal yaklaşımına rağmen White’ın tarih metni ile romanı, tarihçi ile romancıyı birbirine indirmediği söylenemez. Zira ona göre tarih, kurgunun aksine gerçek olayları temsil etme ve gerçek dünyanın bilgisini verme iddiasındadır. Bu yüzden hayal gücü tarih araştırmalarında belirli bir disiplin içerisinde kullanılabilir. Tarihçinin hayal gücünün işlevi, tarihî olayları gerçekleştiren aktörlerin eyleminin arkasındaki niyet ve motivasyona empati yapmaktan ibarettir.⁵³

Netice itibarıyla gerçek dünyaya ait bir olguyu gerçeklikten koparan şey şu ya da bu şekilde tasvir edilmesi değil, yazarın icat ettiği kurgu evrenine dahil olmasıdır. Kurmaca eserdeki tematik unsurlar gerçek dünyadakine veya benzer bir kültürün çeşitli söylemlerine benzeyebilir, yabancı kültürlerden türeyebilir ya da sadece muhayyilede var olabilir. Kaynağı gözetilmeksizin bütün tematik unsurlar, kurmaca bir eserde kendini gösterince kurgu hâline dönüşür.⁵⁴

2. Oryantalist Çalışmalarda Kurgu Fikrinin Kronolojik Seyri

Şarkiyatçıların rivayetin dil ve üslubundan muhtevanın gerçekliği hakkında hüküm verme yönündeki çalışmaları, dönemlere göre farklı kavram ve yöntemlerle ifade edilmiştir. 20. yüzyılın başlarında tarihsel eleştiri yöntemlerinin seçmeci kullanımıyla gerçekleşen çalışmalar, 60-90 arasında tekrarlayan kalıp ifadelerin analizi, 90’lardan itibaren belirli anlatım tekniklerinin metni gerçek dünyadan koparıp kurgu evrenine taşıdığı ana fikri minvalinde yürütülmüştür.

⁴⁹ White, *The Content of the Form*, 14.

⁵⁰ White, *The Content of the Form*, 67.

⁵¹ White, *The Content of the Form*, 11-12.

⁵² Hayden White, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism* (The Johns Hopkins University Press, 1986), 122. Kurgusalılık teorileri çerçevesinde tarih metni ve tarihî roman mukayesesi için bk. Bahar Dervişcemaloğlu, “Kurmaca-Gerçek Ayrımı, Kurgusalılık Teorileri ve Tarihî Roman”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi* 15 (Nisan 2017), 46-52. White’a yönelik eleştiriler için bk. Marie-Laure Ryan, “Panfictionality”, *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, ed. David Herman vd. (London&New York: Routledge, 2005), 553-554.

⁵³ White, *The Content of the Form*, 67.

⁵⁴ Wolf Schmid, *Narratology: An Introduction*, çev. Alexander Starritt (Berlin&New York, De Gruyter, 2012), 30.

2.1. Üsluptan Muhtevaya: Tarihsel Eleştiri Yöntemleri

Oryantalist çalışmalarda rivayetlerin edebî üslubundan yola çıkarak muhtevalarının gerçek dışı olduğu temasını ilk ele alan Wellhausen, ilk dönem İslâm tarihçilerinin birbirine benzeşmeyen ve hatta çelişen rivayetleri tedvin etmekle yetinmedikleri ve onları belli bir tarih anlayışı doğrultusunda yeniden işleyerek tevhit ettiklerini savunur. Kuşkusuz ki tarihçinin elde ettiği veriyi belirli bir bakış açısı çerçevesinde okuyucuya sunması bütün dönemlerde tarih yazımının temel karakteristiğidir. Ancak Wellhausen'ın bu durumu rivayetler arası çelişkilere dikkat çekerek ve isnadların müverrihlerin temsil ettiği tarih anlayışını pekiştirme işlevi gördüğü teziyle birlikte işlemesi,⁵⁵ rivayetlerin gerçeklik değerine dair şüphecî yaklaşımlara kapı aralamaktadır. Nitekim yazar örnek olarak seçtiği erken dönem İslâm tarihçilerinden Seyf b. Ömer'in (öl. 180/796) rivayetlerini hem iç bütünlüğü hem de diğer rivayetlerle uyumu açısından inceler. Ona göre aynı olayı anlatan muhtelif rivayetler arasındaki kronolojik uyumsuzluklar⁵⁶ ve rakamsal verilerdeki tutarsızlıklar⁵⁷ metinler arası çelişkilere işaret eder. Tarihi olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisini açıklamada harikulade unsurlara yer verilmesi ve tarihi hadisenin tahkiyesinde renkli tasvirlerle boşlukların doldurulması da metnin iç bütünlüğünün yazarın sanatsal becerileriyle yeniden oluşturulduğunun kanıtıdır.⁵⁸ Wellhausen'ın bu iddiaları Seyf b. Ömer'in tarihçiliği ve eserinin kıymeti üzerine yapılan çalışmalarda eleştirilse de tarih müelliflerinin olayları edebî üslupla anlatmasının hadisenin gerçeklik değerini ne derece etkilediği meselesi müstakil olarak ele alınmamıştır.⁵⁹

Konuyla ilgili erken dönemdeki bir başka çalışma da Brockelmann'ın Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-28) üzerine telif ettiği makaledir. Yazar burada Nasr b. Müzâhim'in *Sıffin Vak'ası* adlı eserindeki dramatik sahnelere dikkat çekerek, müellifin tahkiye üslubu ile selefi Ebû Mihnef'in (öl. 157/773-74) sade ve basit olay anlatımı arasındaki farka işaret etmektedir.⁶⁰ Ona göre Nasr b. Müzâhim'in üslubu bir yandan eyyâmü'l-Arab literatürünün, diğer yandan Hîreli Hristiyanların aziz menkıbeleri ve antik dönem romanlarının tesiriyle geliştirilmiştir.⁶¹ Brockelmann selefi Wellhausen'e atıfta bulunarak, ilk dönem Arap tarihçilerinin rivayetleri

⁵⁵ Wellhausen, "Prolegomena", 4.

⁵⁶ Wellhausen, "Prolegomena", 6.

⁵⁷ Wellhausen, "Prolegomena", 76-77.

⁵⁸ Wellhausen, "Prolegomena", 74-76.

⁵⁹ Seyf b. Ömer'in tarihçiliği ile ilgili genel değerlendirmeler için bk. Mustafa Fayda, "Seyf b. Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/27-28. Wellhausen'ın Seyf b. Ömer'in tarihçiliğine yönelik iddiaları konusunda eleştiriler için bk. Mahmut Kelpetin, "Müsteşriklerin Gözüyle Seyf b. Ömer", *Usûl* 10/2 (2008), 126-132.

⁶⁰ Brockelmann, "Naşr b. Müzâhim", 20.

⁶¹ Brockelmann, "Naşr b. Müzâhim", 9-15.

derlemekle yetinmeyip onları işlediklerine ve olaylar hakkında hüküm verdiklerine işaret eder. Ancak Wellhausen'ın aksine o, hadiseler hakkında bir kanaate varmak için rivayetler arası ortak temaları eşleştirmekle yetinmeyi ve çelişkilere fazla aldırış etmemeyi salık vermektedir.⁶²

Gerek Wellhausen gerekse Brockelmann, erken dönem tarih yazımı ile diğer edebî türler arasında üslup benzerliklerinin ve rivayetler arası çelişkilerin altını çizerken bu eserlerin gerçeklik değeri hakkında kesin bir yargı belirtmekten kaçınmaktadır. Ancak tarih ile edebiyat arasındaki benzerlikler bu kadar vurgulanırken ayırım noktalarına işaret edilmemesi ve her iki telif türü arasında fark gözetilmemesi, erken dönem tarih eserlerinde anlatılanların hangisinin gerçek hangisinin gerçek dışı olduğu konusunda bilinemezci bir tavır ortaya koymaktadır.

Rivayetin olgusal gerçekliği meselesine edebî üslup üzerinden şüpheli yaklaşım sergileyen bu iki çalışmada metodolojiye dair bir bahse yer verilmemiştir. Hatta Brockelmann Arap filolojisi alanındaki çalışmaların klasik dönemde Arapça telif edilen eserler üzerinde modern bilimsel etütler yapmak için yeterli olmadığını belirterek, Avrupa literatürünü inceleme için geliştirilen metotların bu alana tatbik edilmesine mesafeli yaklaşır.⁶³ Buna rağmen gerek Wellhausen gerekse Brockelmann tarih rivayetlerinin üslubu ile gerçeklik değeri arasında ilişki kurmakta ve Kitâb-ı Mukaddes üzerine uygulanan tenkit metotlarını amaçları doğrultusunda tarih rivayetlerine uyarlama çabasına girmektedir.⁶⁴

2.2.1. Tekrarlayan Kalıp İfadeler: Motif, Tema, Şema

Edebî üslup üzerinden rivayetlerin olgusal gerçekliğini sorgulayan çalışmaların kavramsal düzeyde ifade edilmesi, 60'lı yıllarda Stetter ile ortaya çıkacaktır. *Hadiste Toposlar ve Şemalar* adlı doktora tezinde Stetter, selefleri gibi Kitâb-ı Mukaddes'e uygulanan tenkit metotlarına müracaat eder.⁶⁵ Ancak önceki çalışmalar tarih rivayetlerini konu edinir ve tarih literatürü ile eyyâmü'l-Arab ve Helenistik roman arasındaki üslup benzerliklerine odaklanırken, Stetter incelemelerini hadisler üzerinde yapacak ve hadis rivayetlerinde belirli temaların (*topos*) tekrarını ele

⁶² Brockelmann, "Naşr b. Muzâhim", 2-3.

⁶³ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur: Erster Supplementband* (Leiden, E. J. Brill, 1937), 2-3; Ali Dere, *Oryantalistlerin Hadis'e Yaklaşımları – Eleştirel Bir İnceleme* (Ankara, İlâhiyât, 2006), s. 65.

⁶⁴ Tarihsel eleştiri yöntemlerinin İslâmî rivayetlere Kitâb-ı Mukaddes'e uygulandığı şekliyle belirli bir sıralamayla (kaynak, form, redaksiyon, gelenek/rivayet tenkidi) değil, araştırmacının amacı doğrultusunda seçmecî bir yaklaşımla uygulanmıştır. Bk. Fatma Betül Altuntaş, *Tarihsel Eleştiri Yöntemleri: Tenkidi ve İslami Rivayetlere Uygulanması Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 301, 332-333.

⁶⁵ Müellif, eldeki malzemeyi tasnif ederken ve metin üzerinde sonraki dönemlerde gerçekleşen tasarrufları tespit ederken form tarihinin yöntem ve kavramlarını uyguladığını açıklamaktadır. Bk. Stetter, *Topoi und Schemata*, 35, 52, 58.

alacaktır. Ona göre hadislerde topos, Hz. Peygamber'in söz, fiil ya da takrirleri nakledilirken rivayetin baş kısmında yer alan ve "Hz. Peygamber camideyken, çarşıdayken..." vb. durum tasviri bildiren ifadelerdir. Eyyâmü'l-Arab literatüründe de sıkça rastlanan bu kısa durum tasvirlerinin işlevi, Hz. Peygamber'in gerçek ya da uydurma söz ve fiillerine gerçekçi bir atmosfer kazandırmak, râvinin görgü şahidi olduğu izlenimini uyandırmaktır. Bu noktada Stetter, rivayetlerde tekrarı olmayan tekil tasvirlerin dahi gözleme dayalı tarihsel veri olmadığı kanaatini dile getirir.⁶⁶ Yazar motif kavramını da topos ile yakın bir anlamda, dış dünyada gerçekliği olmayan ancak hikâyede belirli mesajların kendisi üzerinden okura iletiği figürleri kastederek kullanmıştır. Ona göre pek çok hadiste Hz. Peygamber ile diyalog halinde tasvir edilen bedevî karakterler, eyyâmü'l-Arab hikâyelerindeki hayalî bedevî figüründen farklı değildir ve hadislerdeki fonksiyonu soyut ahlaki mesajları hadarî-bedevî çatışması üzerinden somutlaştırarak vermektir.⁶⁷ Ali Dere, Stetter'i form ve redaksiyon analizini basitleştirerek hadise uyarladığı için eleştirir ve hadis rivayetlerinde klişe kalıpların yer almasının onun gerçeklik değeri hakkında hüküm vermek için yeterli olmadığına dikkat çekerek, bu tür ifadelerin ancak hadis metninde üstlendiği işlev yönünden incelenebileceğini belirtir.⁶⁸

Stetter çalışmasında selefleri Wellhausen ve Brockelmann'ın yukarıda bahsi geçen çalışmalarına atıfta bulunmaz. Topos ve şema kavramlarını merkeze alırken, kurgu meselesi üzerine kavramsal tahlil yapmamaktadır. Stetter'in tezini yazdığı dönemde kurgu kavramının edebî çevrelerde henüz müstakil bir tartışma konusu haline gelmediği dikkate alındığında bu durum doğal karşılanabilir.

Stetter'in gündeme getirdiği topos ve motif kavramlarını daha detaylı bir biçimde ele alan Albrecht Noth, bu kavramlar üzerinden tarih rivayetlerinin vakiyla ilişkisini sorgulama çizgisini devam ettirir. Noth, erken dönem İslâm tarih yazımı üzerine telif ettiği makalesinde İsfahan'ın fethi ile ilgili bir tarihî rivayette kullanılan motiflerin Nihâvend'in fethi ile ilgili rivayetlerde de karşımıza çıktığına dikkat çeker. Müellif, Fars ülkesinin kuşa, Kisrâ'nın da kuşun başına benzetilmesi, Hz. Ömer ile ordu kumandanı arasındaki mektuplaşma, düşman karargahına gönderilen elçi, düşmana geceleyin saldırma, savaş öncesi mübâreze vb. unsurları her iki rivayette tekrar eden motifler olarak sunmakta⁶⁹ ve motiflerin anonimliğinden ötürü anlatılan hadiselerin kaç defa ve nerede vuku bulduğunun tam olarak tespit edilemeyeceğini savunmaktadır.⁷⁰

⁶⁶ Stetter, *Topoi und Schemata*, 4-8, 33.

⁶⁷ Stetter, *Topoi und Schemata*, 29-30, 34.

⁶⁸ Dere, *Oryantalistlerin Hadis'e Yaklaşımları*, 68.

⁶⁹ Noth, "İsfahân-Nihâwand", 283-286.

⁷⁰ Noth, "İsfahân-Nihâwand", 266-267, 292.

Dikkatle incelendiğinde kuş benzetmesi hariç bütün motifler, dönemin savaş hukuku ve diplomatik usulleri çerçevesinde birden çok savaşta vuku bulması muhtemel hadiselerdir. Nitekim Noth prensipte belirli durumların birden fazla olayda tekrar etmiş olabileceğini kabul eder; hatta Hz. Peygamber'in düşmana gece saldırma emrine dair hadis rivayetine de dikkat çeker.⁷¹ Ancak ona göre Hz. Peygamber'in düşmana gece saldırılmayı emretmesi kural haline gelmemiş tikel bir olaydan ibaret olabileceği gibi, ilgili hadis uydurma da olabilir. Bu durumda düşmana gece saldırılmasını emreden hadisin varlığı, İsfahan ve Nihâvend'in fethi rivayetlerindeki gece saldırısı bilgisinin gerçekliğini teyit etmez; hadisteki verinin tarih rivayetinin kurgulanmasında malzeme olarak kullanıldığını gösterir.⁷² Diğer motifler ise kökeni itibarıyla reel olsa da bir kıssadaki motifin diğerine transfer olması kuvvetle muhtemeldir.⁷³ Sonuç olarak Noth, tarih müdevvenatının hayalî hikâyelerden oluşan kurmaca eser olarak nitelenemeyeceğini, ancak olgusal unsurlar da ihtiva eden doğruyanlı birtakım rivayetlerin muhtelif kombinasyonlarıyla oluşturulduğunu ifade etmektedir. Müellife göre motiflerin bu şekilde hangi olaya ait olduğu bilinemeyecek derecede anonimleşmesi, tarih yazımının olgusal referansını kaybetmesi ve ilgili rivayetlerin Hz. Ömer dönemi fetihleri hakkında bilgi değil genel geçer bir temsil sunması anlamına gelir.⁷⁴

898 | db

Kanaatimizce Noth tarih rivayetlerinde tekrar eden motifler ile ilgili önemli tespitlerde bulunmakta ve fakat motif olmak ile gerçek dışı olmak arasında aceleci bağlantılar kurmaktadır. Her şeyden önce dönemin savaş hukuku ve diplomasi kuralları gereği mektuplaşma, mübareze, gece saldırısı vb. bazı olay ve ritüellerin birden fazla beldenin fethinde tekrar etmiş olması gayet anlaşılabilir bir durumdur. Noth bu duruma teorik olarak ihtimal vermekle birlikte, birden fazla tekrar eden motiflerin ya kurgusal olduğu ya da haddizatında bir defa vuku bulmuş olmakla birlikte yeri ve zamanının tespit edilemeyecek derecede gerçeklikle bağının kopuk olduğu hükmünde ısrarcıdır. Burada altı çizilmesi gereken husus, motif kavramı çerçevesinde oluşturulan söylemin insan hafızasının sınırlılıkları, tarihsel verinin yetersizliği veya tarihçinin politik duruşu vb. muhtemel etkenlerden ötürü tarih anlatısı ile vakıa arasındaki uyumsuzlukların tespitine yönelik olmadığıdır. Seleflerini takiben Noth, diğer edebî özellikler gibi motifin varlığının da rivayetin gerçeklik değerini ortadan kaldırdığı veya en iyimser ihtimalle bilinemez hale getirdiğini iddia etmektedir.

⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmi' u's-şâhîh, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), Cizye, 1 (3160). Noth, "İsfahân-Nihâwand, 288.

⁷² Noth, "İsfahân-Nihâwand, 285, 288. Noth'un bu görüşü Wellhausen'e dayandırması dikkat çekicidir. Bk. Wellhausen, "Prolegomena", 76.

⁷³ Noth, "İsfahân-Nihâwand, 291-293.

⁷⁴ Noth, "İsfahân-Nihâwand, 295.

Noth'un haklı olabileceği bir husus, topos ve motif denilen kalıp ifadelerin farklı olaylarla ilgili birden fazla rivayette tekrar etmesi sebebiyle okuyucuda aynılık hissi uyandırmasıdır. Sözlü kültürün hâkim olduğu ortamda yaşanan olayların hatırlanabilir hikâyelere dönüşebilmesi için kalıp ifade ve temalara sıklıkla müracaat edildiği bir gerçektir.⁷⁵ Ricoeur'un de belirttiği gibi, olay akışını bölümlere ayırmak ve sınırlandırmak için motifler ve temaları kullanan modern tarih müellifi dahi bu kuralın dışında değildir.⁷⁶ Klişe motiflerin birden fazla olayda tekrar ettiği durumlarda, hikâye edilen olay(lar)ın gerçek dışılığı hükmüne varmadan önce farklı şekillerde vuku bulmuş benzer olayların râvi ya da müverrihin elinde kolay hatırlanabilir standart motiflere dönüşmüş olabileceği ihtimali hesaba katılmalıdır. Öte yandan bir rivayette şahıslar arasındaki diyaloglar, yazışmaların içerikleri, ayrıntılı mekân tasvirleri vb. görgü şahitleri dışındaki kimselerin muttali olma ihtimali düşük detayların râvi ya da müverrihin hayal gücü marifetiyle metne dercedilmiş olabileceğinden şüphe edilebilir. Zira siyer ve ahbâra dayalı tarih yazımında sıklıkla müracaat edilen telif yöntemi, rivayetlerdeki olay anlatımlarını yeniden işleme ve boşlukları doldurmaya müsaittir. Ancak bu gibi hususlarda sağlıklı bir neticeye varabilmek için tikel örnekleri genellemek yerine, metin dışı verileri de hesaba katmak ve ilgili rivayetleri tek tek tahrir etmek gerekir.⁷⁷

Noth, tarih rivayetinin olgusallığı ile ilgili şüphelerini ortaya koyarken tarihsel eleştiri yöntemlerinden kaynak eleştirisini kullandığını makale başlığında açıkça ifade etmektedir. Temel tezlerini Wellhausen'e dayandırırken,⁷⁸ isim vermemekle birlikte Brockelmann'ın rivayetlerdeki ortak noktalardan tarihî olaylar hakkında bir kanaate varılabileceği fikrini eleştirmektedir.⁷⁹ Bununla birlikte Noth, tarih müelliflerinin sıkça kullandığı telif yönteminin motiflerin tekrarı meselesiyle ilgisine hiç değinmemekte, dönemin tarih yazımı usullerini araştırmalarında dikkate almamaktadır.

Bu çalışmada Noth, rivayetin muhtevastaki gerçek dışılığı motif kavramı üzerinden ifade ederken, kurgu kavramı ve türevlerine 'tarih rivayetlerindeki uydurma unsurlar ve hayal ürünü hikâyelerden oluşan edebî tür' anlamında üç yerde değinir.⁸⁰ Yazarın bu kavramı isabetli bir biçimde kullanması, aynı dönemde edebî çevrelerde yoğunlaşan kurgu tartışmalarını takip etmesiyle ilgili görünmektedir.

⁷⁵ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüñ Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon (İstanbul: Metis Yayınları, 1991), 39-41.

⁷⁶ Ricoeur, *Tarih ve Anlatı*, 123-137.

⁷⁷ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Tuba Nur Saraçoğlu, "Siyerde İsnâd ve Metin Telfiki: İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) Telfike Başvurduğu Siyer Rivayetleri", *Artuklu Akademi* 9/2 (2022), 283-285.

⁷⁸ Noth, "İşfahân-Nihâwand, 288.

⁷⁹ Noth, "İşfahân-Nihâwand, 293-295.

⁸⁰ Noth, "İşfahân-Nihâwand, 288, 293, 295.

2.2.2. Tarihi Olgudan Hayal Evrenine: Rivayetin ‘Kurgusalılığı’

90’lı yıllarda edebiyat çevrelerinde kurgu tartışmalarının yoğunlaşması, İslâmî rivayetlerin gerçeklik değeri üzerine yapılan oryantalist çalışmalarda kurgunun kavramsal düzeyde kullanımını beraberinde getirecektir. Leder ve Beaumont bilinçli bir şekilde kullandıkları kurgu kavramının modern Batı edebiyatında ortaya çıktığını, klasik Arap edebiyatı kanonunda kurguya tekabül eden bir telif kategorisinin olmadığını doğru bir şekilde ifade eder.⁸¹ Bununla birlikte Leder, ahhârın üslubunda edebî yaratıcılığın gözlemlendiğinin altını çizerek,⁸² bir ahhâr rivayetinde olay örgüsünün ana unsurları edebî yaratıcılıkla oluşturulmuş ise bunun tahrifat olduğu kanaatini belirtir.⁸³ Leder rivayet metninin iç yapısı ve konuyla ilgili muhtelif rivayetlerin mukayesesi ile metnin gerçeklik değerinin bilinebileceği görüşünü savunur.⁸⁴ Buna rağmen, yaptığı incelemelerde muhtelif rivayetlerin tarihçinin elinde nasıl yeniden şekillendiğini tespit etmekle kalmamakta, sefleri gibi metinsel özelliklerden yola çıkarak olayların gerçekliği hakkında hüküm verip isnadı uydurmanın sorumlusunu tespit etmektedir.⁸⁵

Leder tarih rivayetlerinde edebî yaratıcılığı birtakım metinsel özellikler üzerinden tespit eder. Bunların bir kısmı makalenin telif edildiği dönemde edebî çevrelerde kurgusalılığın metinsel göstergeleri olarak kabul edilen hususlar iken, kurgunun ayırıcı özelliği sayılmayan ancak edebî eserlerde rastlanan kimi vasıfların da rivayetlerin kurgusalılığına delil gösterildiği vakidir. Nitekim Leder tanımı gereği kurgunun hayal ürününden ibaret olmadığını, zekice planlanmış bir olay örgüsüyle teşekkül ettiğinin altını çizerken doğru bir noktaya işaret etmekte,⁸⁶ ancak kurgunun vazgeçilmez vasıfları olan ‘anlatılanların dış dünyada referansının olmaması’ ve ‘anlatanın kastı’ hususlarını hiçbir şekilde dikkate almamaktadır. Ona göre metnin kurgu olduğunu gösteren kriterlerden birisi, tahkiyenin olaydan ziyade karakter odaklı oluşudur. Tarih müellifi olayı tahkiye ederken kahramanının davranışları ardındaki motivasyonu merkeze aldığı anda olaylara paradigmatik bir anlam yüklemekte ve bu sayede kendi bakış açısı metne hâkim olmaktadır. Emevî valisi Hâlid el-Kasrî’yi (öl. 126/743) anlatan rivayetlerde karakterin kırılğanlıkları ve meziyetleri ile birlikte tasvir edilmesi, bunun bir örneğidir.⁸⁷ Ona göre Helenistik romana benzer şekilde hikâyenin ahlaki ve ideolojik mesajlarla örülü olarak kompoze

⁸¹ Leder, “Features of the Novel”, 74, Leder, “The Literary Use of the Khabar”, 307-308; Beaumont, “Hard-Boiled”, 29-30.

⁸² Leder, “The Literary Use of the Khabar”, 284-285.

⁸³ Leder, “The Literary Use of the Khabar”, 306-308, Leder, “Features of the Novel”, 74-75.

⁸⁴ Leder, “The Literary Use of the Khabar”, 283-284. Aynı olayı anlatan iki rivayet grubu arasındaki iç çelişkilerin ayrıntılı tahlili için bk. Leder, “Features of the Novel”, bk. 95-96.

⁸⁵ Leder, “The Literary Use of the Khabar”, 284-290.

⁸⁶ Leder, “Features of the Novel”, 74.

⁸⁷ Leder, “The Literary Use of the Khabar”, 306, Leder, “Features of the Novel”, 73, 93.

edilmesi de kurgusallığa işaretir.⁸⁸ Abartılı tasvirler⁸⁹ ve harikulade ögeler de kurgusallığın birer göstergesidir.⁹⁰ Leder'e göre tarih müellifi, hikâyenin başına isnad zinciri yerleştirerek ve üçüncü tekil şahıs diliyle konuşup kendi bakış açısını gizleyerek eserine gerçekçi bir hava katmaktadır.⁹¹

Leder'in kriterlerine baktığımızda hem klasik hem de modern dönem tarih yazımında kullanılan metin inşa usullerinin kurgusallığın göstergeleri olarak değerlendirildiğini görürüz. Nitekim olay örgüsü, bir bilim olma iddiasındaki modern tarih yazımı dahil pek çok disiplinde olguları mantıksal bir silsile içerisinde sunmak için kullanılmaktadır.⁹² Karakter odaklı tahkiye ise edebî kurguda sıklıkla rastlanmakla birlikte, biyografi, hatırat gibi olgusal anlatıda da karşımıza çıkan ve kurgusallığa karar verebilmek için tek başına yeterli olmayan bir özelliktir. Öte yandan tarihçinin kendini tarihî olayları gerçekleştiren aktörlerin yerine koyarak eylemlerinin arkasındaki niyet ve motivasyonu çözümlenmeye çalışması, modern dönem tarihçisinin dahi olaylar arası sebep sonuç ilişkisini ortaya çıkarmak için müracaat etmek durumunda olduğu bir yöntemdir.⁹³ Ancak modern dönemden farklı olarak klasik İslâm tarih yazımında yazar, kendi görüşünü rivayetin içerisine gizlemekte ve tahkiye üslubuyla belli etmektedir. Bu sebeple telifik yoluyla yeniden düzenlenen rivayetlerdeki 'tarihsel şahsiyetin olaylar içerisindeki rolü'ne dair tasvirlerin ne kadarının olgusal ne kadarının hayalî olduğu muğlak kalabilir. Zira tarihî şahsiyetin eylemlerinin arkasındaki motivasyona odaklanan tarihçi, tahkiyede olgular arasında bağlantı kurmakla yetinebileceği gibi, hikâyedeki boşlukları hayal gücü ve kişisel yorumları ile doldurmuş da olabilir. Birinci durumda gerçeğe uygun bir anlatım söz konusu iken, ikinci durumda tarih rivayeti ile tarihsel gerçekler arasındaki makas açılmaktadır. Bu durumda bugünün araştırmacısına düşen, metin dışı araştırma ve metinler arası mukayeselerle rivayet malzemesinin tarihsel olguyla uyumunu denetlemeye çalışmaktır. Rivayetin olay ya da karakter odaklı anlatım tarzı, muhtevasının gerçeklik değerini belirleyen bir unsur değildir.

Leder'in kurgusallığın göstergesi olarak sunduğu bazı metinsel özellikler, bugünün bakış açısıyla metnin gerçekliğinden şüphe edilmesine yol açabilir. Ancak ibretlik anlatım tarzı, abartılı rakamlar ve harikulade unsurların modernite öncesi tarih yazımının genel bir özelliği olduğunun altı bir kez daha çizilmelidir.⁹⁴ Bir diğer ifadeyle İslâm tarihçisinin,

⁸⁸ Leder, "The Literary Use of the Khabar", 294-298.

⁸⁹ Leder, "Features of the Novel", 75.

⁹⁰ Leder, "The Literary Use of the Khabar", 312.

⁹¹ Leder, "The Literary Use of the Khabar", 307-308, Leder, "Features of the Novel", 92.

⁹² Ricoeur, *Tarih ve Anlatı*, 124.

⁹³ White, *The Content of the Form*, 67.

⁹⁴ Walter Benjamin, "The Storyteller: Reflections on the Works of Nikolai Leskov", çev. Harry Zohn, *Illuminations*, ed. Hannah Arendt, (London: The Bodley Head, 2015), 86-89.

dönemin zihinsel kodları ve gerçeklik algısı çerçevesinde hikâyeyi yeniden inşa ederken kimi abartılı ve gerçek dışı unsurları metne ithal etmiş olması ihtimal dahilindedir. Fakat bu durum, roman yazarının tarihî kahramanları kurgu evrenine yerleştirmesinden farklıdır. Zira dönemin tarih müellifi gerçeğe bağlı kalma kastıyla eser telif etmekte ve muhatapları için gerçek kabul edilen unsurlarla anlatımını desteklemektedir.⁹⁵ Tarih rivayetinin olguyla bağlantısından şüphe edildiği bu gibi durumlarda araştırmacıya düşen, metin dışı ve metinler arası araştırmalarla menkuldeki makulü yakalamaya çalışmak olmalıdır. İslâm tarihi müelliflerinin eserlerini tarihî romanla eşitleyerek metnin gerçeklik değerini ortadan kaldıran kurgu nitelemesi, kurgunun temel özelliği olan niyetlilik ilkesini göz ardı ettiği için yanlış ve modernite öncesinde yazılmış eserleri modern dönemin kriterleriyle değerlendirdiği için anakroniktir.

Wellhausen ve Brockelmann'ın yukarıda ele aldığımız çalışmaları, Leder'in iddiaları için altyapı teşkil etmektedir. "Haberin Edebî Kullanımı" adlı makalesinde Leder bu iki müellife birden fazla atıfta bulunmakla kalmamış, Brockelmann'ın incelediği *Sıffin Vak'ası* rivayetlerini yeniden analizi etmiştir. Ulaştığı sonuçlarla Leder, seleflerinin kanaatlerini edebiyat alanında ortaya çıkan yeni kavramlar doğrultusunda teyit edip detaylandırmaktadır.

İslâmî rivayetler ve kurgu meselesini teorik açıdan en geniş ele alan şarkiyatçı Sebastian Günther'dir.

Yazar olay anlatımı içeren uzun hadis rivayetlerinin kurgu olduğunu iddia eder. Kurgusalılığı ise bir yandan 'metnin gerçeğe uygunluğundan ziyade olayları tasvir biçimiyle ilgili' bir mesele olarak sunar; diğer yandan 'gerçek hayattan seçilen kimi unsurların bağımsız yaratıcılıkla yeniden harmanlandığı anlatımın vasfı' diye tanımlar. Kişisel bakış açısının dahil olduğu her anlatıyı 'kurgusal yaratıcılık' çerçevesinde değerlendirerek,⁹⁶ anlatıyı anlatı yapan dil ve üslup özelliklerini aynı zamanda kurgusalılığın göstergeleri olarak kabul eder.

Kurgusalılığı anlatıcının olayları tasvir şekli, bakış açısı, olayların temalara ayrılarak anlatılması, şahıs zamirlerinin kullanımı vb. metinsel özelliklere indirgeyen Günther kurgu meselesinin hadisin muhtevasıyla değil, nasıl tasvir edildiğiyle ilgili olduğunu⁹⁷ ve hadisin sıhhatine zarar

⁹⁵ Müslüman tarihçiler öncekilerden tevarüs ettikleri rivayetler arası çelişkileri tartışmışlar, gözlem ve maddi bulgulara dayalı tercihlerde bulunmuşlar, sosyolojik analizlere yer vermiş ve abartılı anlatımları hurafe olarak nitelemişlerdir. Bununla birlikte Orta Çağlarda tarih yazıcılığının ahbâr esaslı olduğu, ahbârın geçmişe dair her türlü bilgiyi kapsadığı ve dönemin gerçeklik algısının bugünkünden farklı olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bk. Emine Sonnur Özcan, *İslâm Tarih yazımında Gerçeklik ve El-Mes'ûdi* (Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014), 84-90, 188-230.

⁹⁶ Günther, "Fictional Narration", 434-436.

⁹⁷ Günther, "Fictional Narration", 436-437.

vermediğini⁹⁸ söyler. Ancak *bağımsız yaratıcılık* kavramı ile hadise adeta tarihî roman gibi gerçek hayattan unsurlar ihtiva eden kurgu evreni olarak yaklaşmaktadır.⁹⁹ Ona göre Hz. Peygamber'i evde, mescitte, çarşıda, seferde vb. tasvir eden uzun hadisler ahkâm hadislerinden farklı ele alınmalı, râvinin sübjektif bakış açısı perspektifinden anlatıldığı için gerçeği olduğu gibi yansıtmadığı kabul edilmelidir.¹⁰⁰

Günther'in tezlerini değerlendirirken öncelikle kurgu meselesini ele alma biçiminin sorunlu olduğu belirtilmelidir. Bir anlatı ya da söylemin kurgu olarak nitelenmesi için yazarın hayal dünyasında kurgu olarak planlanması, bu şekilde ortaya konması ve karşı tarafın da bunu böyle algılaması gerekir. Anlatıbilimde tartışmalı olan husus, kurgu olduğu bilinen roman, öykü vb. bir metnin dil ve üslup özelliklerinin onun kurgu olduğunu açığa çıkarıp çıkarmadığıdır. Hâkim görüş kurgusallığın dilsel/metinsel özelliklerden kaynaklanan bir mesele olmadığıdır. Bazı anlatım biçimlerinin kurguya has olduğunu savunanlar dahi kurgu metinlerde kullanılan anlatım tekniklerinden yalnızca birkaçını kurgusallığın göstergesi olarak nitelemektedir.

Günther'in 'her anlatı bir kurgudur' ve 'tarih yazımı anlatı değildir' gibi genellemeleri, olgusal ve kurgusal anlatının ortak noktalarını ön plana çıkaran bazı edebiyat teorisyenlerinin görüşlerinin bağlamından koparılmasından ibaret görünmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, tarih, hatırat, biyografi vb. olgusal olarak sunulan bir metnin, kurguya ait kabul edilen belirli anlatım biçimlerinden ötürü kurgu kabul edilmesi gerektiğine dair bir araştırma mevcut değildir. Günther, gerçeğin ifadesi olarak ortaya konan, bu şekilde nesilden nesle rivayet edilen ve kitaplara giren bir hadis rivayetinin 'bazı dil ve üslup özelliklerinden ötürü gerçek dünyanın sınırları dışına çıkarıp kurgusallaştığını' iddia ederken, modern edebiyat teorilerini hiçbir edebiyatçının yapmadığı şekilde kullanmaktadır.

Hadisin kurgusallığını belirlemek için müracaat edilen kaynaklara baktığımızda, bunların önemli bir kısmının "kurgu nasıl inşa edilir" sorusuna cevap olarak üretilen metinler olması dikkat çekicidir. Mesela hadiste olay akışı gereği birinci tekil şahıs anlatısından üçüncü tekil şahıs anlatısına geçişi râvinin 'gerçek dünya ile kurgu dünyası arasında bağ oluşturduğu'¹⁰¹ görüşüne referans gösterilen Füger, öykü dışı ve öykü içi

⁹⁸ Günther, "Fictional Narration", 437, 466.

⁹⁹ Günther, "Fictional Narration", 438-439.

¹⁰⁰ Günther, "Fictional Narration", 439-441.

¹⁰¹ Hz. Aişe'nin bir cariye'nin başından geçen ibretlik olayları ve onunla tanışmasını peş peşe anlattığı hadiste (Buhârî, Salât, 56 (439) cariye'nin anlattıklarını üçüncü tekil şahısla, aralarında geçen diyalogu ise birinci tekil şahısla tahkiye etmektedir. Kıssanın ilk kısmında Hz. Aişe duyduklarını anlatan konumunda iken, ikinci kısmında olayı bizzat yaşayan konumundadır ve olay akışı gereği şahıs kipleri değişmek durumundadır. İlgili hadis ve Günther'in kurgusallık yorumları için bk. Günther, "Fictional Narration", 448-453.

anlatıcının romanın kurgusunda üstlendiği rol meselesini izah etmekte, bu tekniklerin olgusal anlatıda kullanılması durumunda sonucun ne olduğuna hiç değinmemektedir.¹⁰² Râvinin olayları seçerek anlatmasıyla ‘gerçek dünyanın sınırlarını aşıp hayal alemine geçtiği ve böylelikle hadisin kurgusallaştığı’ görüşüne referans gösterdiği Iser, roman yazarının gerçek hayattan ödünç aldığı olguları kurgu dünyasının bir parçası haline getirme süreçlerini izah etmekte, olgusal anlatıda gerçek hayatta yaşanan olayların bazı kısımlarını seçerek anlatılmasının kurgusallıkla ilgisine değinmemektedir.¹⁰³ Günther edebiyat teorisyenlerine seçmeci bir yaklaşımla referans vererek, iddialarını nakzeden görüşleri görmezden gelmektedir. Mesela çalışmasının girişinde Genette’e atıfta bulunduğu halde, onun ‘edebî kurgudaki bazı özelliklerin olgusal anlatı ile ortak olduğu ve kurgusallığı belirlemede tek başına yeterli olmadığı’ konusundaki çekincelerini dikkate almamaktadır.¹⁰⁴

Makalede ısrarla dile getirilen ‘olayları seçerek anlatmak kurgusal anlatımdır’ görüşüne referans gösterilen bir başka kaynak da David Carr’ın *Zaman, Anlatı ve Tarih* isimli eseridir. Günther’in atıfta bulunduğu satırlara baktığımızda Carr, Günther’in maksadının tam aksini ifade etmektedir. Ona göre tarihçi bugünden geriye doğru bakarak önemli olayları seçer, aralarındaki sebep-sonuç ilişkisini kurar ve tutarlı bir hikâyeye dönüştürür. Böylelikle geçmişte akış halinde yaşanan olaylar tutup yakalanmış, bir düzene koyulmuş ve anlam yüklenmiş olur. Carr’a göre tarihçinin ve roman yazarının müştereken kullandığı tahkiye teknikleri hayatla doğrudan ilgilidir. Gündelik hayatta da herkes başından geçenleri seçerek ve kendi bakış açısından bir düzene koyarak anekdota dönüştürür. Bu noktada yazar, tarih ya da kurgu olsun, yazılı-edebî anlatıda kaçınılmaz olan seçme eylemi, bakış açısı, giriş-gelişme-sonuç düzeni vb. unsurların hayatın içinde ve günlük sohbetlerde saklı olduğunu ısrarla vurgulamaktadır.¹⁰⁵ Carr, seçme eylemini ‘anlatıyı kurgusallaştıran unsur’ olarak görmek bir yana, anlatı ortaya çıkmadan önce olgunun içinde ve anlatıcının zihninde mevcut temel bir ilke olarak ele almaktadır.¹⁰⁶

¹⁰² Wilhelm Füger, “Zur Tiefenstruktur des Narrativen: Prolegomena zu einer generativen ‚Grammatik‘ des Erzählens”, *Poetica* 5/3-4 (Temmuz-Ekim 1972), 272.

¹⁰³ Iser, *The Fictive and the Imaginary*, 2, 4-6.

¹⁰⁴ Günther, “Fictional Narration”, 434 (dipnot 3). Günther burada Genette’ın *Narrative Discourse- An Essay in Method* adlı eserine atıfta bulunmakta ve fakat kurgusal ve olgusal anlatı arasındaki ayırmaları ele aldığı ve yukarıda atıfta bulunduğumuz “Fictional Narrative, Factual Narrative” adlı makalesine hiç değinmemektedir.

¹⁰⁵ David Carr, *Time, Narrative, and History* (Bloomington&Indianapolis: Indiana University Press, 1986), 57-65.

¹⁰⁶ Carr, *Time, Narrative, and History*, 16-17.

Görüldüğü üzere Günther'in "râvinin olayları kendi bakış açısından ve seçerek anlatması hadisi kurgusallaştırır" görüşüne referans olarak gösterdiği kaynaklarda mesele edebiyatçının gerçek hayattaki unsurları kurgu evrenine taşıması tartışmaları bağlamında tartışılmaktadır. Yaptığımız araştırmalarda edebiyat ve tarih felsefesi eserlerinde bu iki faktörün tarih yazımı, biyografi vb. yazılı olgusal anlatıda var olmasının söylemi kurgusallaştırdığına dair bir iddia yoktur. Bu durumda ne olayların görgü şahidi olan sahâbî râvinin anlatımında, ne de hadis rivayetinin metne dönüşmesi sürecindeki râvilerin tasarruflarında 'gerçek olayları kurgu evrenine taşıma'; dolayısıyla da kurgusallaştırma söz konusu değildir. Zira her tabakadaki râvi, -hata etse bile- gerçek bir olayı doğru tahkiye ve rivayet etme amacını gütmektedir. Hz. Peygamber döneminde yaşanan olayın sahâbî râvi tarafından anlatılması, sonrasında rivayete dönüşerek nesilden nesle aktarılması ve nihayetinde hadis kitabındaki son şeklini alması süreçleri ise kurgusallaştırma değil, sözlü anlatıdan yazılı anlatıma dönüşüm olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

İnsanoğlu geçmişte yaşanan olayları anlatırken önemli gördüklerini seçer, olayları sıra düzenine koyar ve anlam yükler. Hafızanın sınırlılıkları gereği olayların veya yer-zaman-şahıs vb. unsurların yanlış hatırlanması, birbirine karıştırılması mümkündür. Sözlü anlatımın nesilden nesle aktarılması ve yazılı metne dönüşmesi süreçlerinde ilk anlatıcının serbest üslubunun edebî üsluba dönüşmesi, konuyla ilgili farklı anlatımların bir araya getirilirken kalıp ifadelerle ve yeni bir olay örgüsüyle yeniden tahkiye edilmesi, geçmişte olup bitenleri sonraki nesillere aktarmak için kaçınılmazdır.¹⁰⁷ Klasik ve modern tarih yazımı ve tarihte yaşanmış hadiselerle atıfta bulunan dinî metinlerin doğasında olan yeniden tahkiye, bu işi üstlenen râvi veya müellifin dünya görüşünün metne dahilini az ya da çok mümkün kılar. Bütün bunlar, bize geçmişi anlatan her tür metne karşı bir miktar mesafeyle yaklaşmamızı; kimi durumlarda olayların anlatıldığı gibi gerçekleşip gerçekleşmediğini sorgulamamızı gerektirebilir. Hadis ilmi isnad ve metin denetimiyle râvilerin nebevî lafızlar üzerindeki tasarrufunu asgariye indirmeye çalışsa da iş olayların tahkiyesine geldiğinde beşer hafızasının sınırlılığı ve anlatım tekniklerinin dönüştürücü gücü, rivayetin muhtevası ile olgusal gerçekliğin birbirine mutabakatı arasında perde olabilir.

Hadis ve tarih rivayetleri bütün bu sınırlılıklarla birlikte geçmişten haber verir. Belâgat ilmi kavramlarıyla ifade edecek olursak, her ikisi de ihbârîdir ve gerçeğe uygun olup olmadığı araştırılabilir; doğrulanıp

¹⁰⁷ Hadis metinlerinin yeniden form kazanması süreci üzerine bir tasnif ve konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Mehmet Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 45-65.

yanlışlanabilir. Oysaki kurgu, inşâ kategorisindedir. Hayal ürünü olarak üretildiği ve öyle algılandığı için gerçekliği sorgulanamaz.¹⁰⁸ Dış dünyada referansı olmadığından, gerçek kişi, yer vb. isimleri kurgu metne dahil olmakla hayal ürününe dönüşür. Bu sebeple İslâmî rivayetler, kategorik olarak kurgu kapsamı dışındadır ve bahsi geçen sınırlılıkların farklı bir düzlemde değerlendirilmesi gerekir.¹⁰⁹

Makalemizde ele aldığımız oryantalist çalışmalarda bu kategorik fark daima göz ardı edilmektedir. Metnin anlatım üslubu ile gerçekliği arasında kurulan paralelliklere baktığımızda, meselenin olgusal anlatıdaki muhtemel hatalar zaviyesinden değil, Hz. Peygamber döneminde ve İslâm tarihinde yaşanması muhtemel olayların ‘kurgu evrenine taşınıp hayalî bir söyleme malzeme edildiği’ ön kabulü zaviyesinden ele alındığını görebiliriz. Bu durumda hadis, siyer ve tarih fark etmeksizin bütün İslâmî rivayet literatürü doğrulanması ya da yanlışlanması mümkün olmayan tarihî roman benzeri bir kurgu malzemesine dönüşmektedir. Wellhausen’den bu yana bu iddianın işlendiği teorik düzlem değişse de ana fikir hiç değişmemektedir.

Konuyu Batı’daki edebiyat ve tarih felsefesi tartışmaları bağlamında ele aldığımızda, adı geçen şarkiyatçıların referans gösterdikleri kaynaklarda kendi tezlerine aykırı düşen bahisleri görmezden geldikleri ve iddialarını maksatlı bir seçmecilikle temellendirdikleri görülür. Oysaki günümüz tarih felsefecileri, tarihçinin de geçmişte yaşanan olayları *seçerek* aktardığı, mantıksal bir çerçeve içerisinde sunmak için *motifler ve temalardan* faydalandığı, meselenin arka planını kavramak *hayal gücü* vasıtasıyla elde edilen verileri anlamlı bir fotoğrafa dönüştürmeye çalıştığını belirtmektedir. Bundan ötürü tarihçinin kaleminden çıkan metnin geçerliliğini yitirdiğini ya da kurguya dönüştürdüğünü iddia eden olmamış, ancak tarih kitabının ‘matematik veri’ gibi ele alınmasına karşı çıkmıştır. Bütün bunlar göz ardı edilerek, kurgusallık iddialarının bir kazıyye-i muhkeme gibi İslâmî rivayetlere, özellikle de hadis metinlerine serbestçe uygulanması, *kurgu teorisinin kurgusallaştırılması* diyebileceğimiz paradoksal bir durumu ortaya koymaktadır.

İslâmî rivayetlerin kurgusallığı iddiaları her ne kadar teorik zemin ve rivayet ilimlerinin tarihsel gerçekliği itibarıyla geçerli olmasa da bu minvalde yapılan ve geçmişi 120 yılı bulan oryantalist çalışmaların reel bir zemini vardır: Bazı rivayetlerin olay anlatımlarındaki abartı veya harikuladeliğe, görgü şahidi râvinin muttali olamayacağı detaylar, dramatik tasvirler veya aynı olayı anlattığı düşünülen rivayetler arasındaki çelişkiler... Bu hususlar

¹⁰⁸ Haber ve inşâ ayrımı için bk. Mustafa İrmak, *Haber ve İnşâ: Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri* (Ankara: İSAM Yayınları, 2017), 135-143.

¹⁰⁹ İnşâ ve haber ayrımının İslâmî rivayetlerin anlatsallığı meselesi ile ilgili değerlendirmeler için bk. Fatma Yüksel Çamur, *Anlatıbilim ve Hadis* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 79-84.

bahsi geçen rivayetlerin hayal ürünü olduğu anlamına gelmemekle birlikte, râvi ya da eser müelliflerinin yeniden tahkiye ettikleri rivayetlerdeki boşlukları doldururken serbest hayal gücünü ne derece kullandıkları sorusundan ötürü *İslâmî rivayetlerde anlatım teknikleri* bir mesele olarak önümüzde durmaktadır. Bu noktada rivayetlerin sıhhat yönünden değerlendirilmesinin yanı sıra kapsamlı bir isnad-metin analizi ile her râvi tabakasında metin üzerinde ne gibi değişikliklerin gerçekleştiğinin tespit edilmesi, rivayetın muhtevasının tarihsel olguyla mutabakatı konusunda daha sağlıklı sonuçlara ulaştıracaktır.

Kaynakça

- Altıntaş, Fatma Betül. *Tarihsel Eleştiri Yöntemleri: Tenkidi ve İslami Rivayetlere Uygulanması Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Apaydın, Mehmet. *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Beaumont, Daniel. "Hard-Boiled: Narrative Discourse in Early Muslim Traditions". *Studia Islamica* 83 (1996). 5-31.
- Benjamin, Walter. "The Storyteller: Reflections on the Works of Nikolai Leskov". çev. Harry Zohn. *Illuminations*. ed. Hannah Arendt. 83-107. London: The Bodley Head, 2015.
- Brockelmann, Carl. "Naşr b. Muzâhim, der älteste Geschichtschreiber der Schia". *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete* 4 (1926), 1-23.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Literatur: Erster Supplementband*. Leiden., E. J. Brill, 1937.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Carr, David. *Time, Narrative, and History*. Bloomington&Indianapolis: Indiana University Press, 1986.
- Cohn, Dorrit. "Signposts of Fictionality: A Narratological Perspective". *Poetics Today* 11/4 (Winter 1990), 775-804.
- Cohn, Dorrit. *The Distinction of Fiction*. Baltimore&London: The John Hopkins University Press, 1999.
- Dere, Ali. *Oryantalistlerin Hadise Yaklaşımları – Eleştirel Bir İnceleme*. Ankara: İlâhiyât, 2006.
- Dervişcemaloğlu, Bahar. "Kurmaca-Gerçek Ayrımı, Kurgusallık Teorileri ve Tarihi Roman". *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi* 15 (Nisan, 2017), 33-55.
- Dervişcemaloğlu, Bahar. *Anlatıbilime Giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Fayda, Mustafa. "Seyf b. Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Füger, Wilhelm. "Zur Tiefenstruktur des Narrativen: Prolegomena zu einer generativen ‚Grammatik‘ des Erzählens". *Poetica* 5/3-4 (Temmuz-Ekim 1972), 268-292.
- Gallagher, Catherine. "The Rise of Fictionality". *The Novel Volume 1: History, Geography, and Culture*. ed. Franco Moretti 336-363. Princeton&Oxford: Princeton University Press, 2006.

- Genette, Gerard vd. "Fictional Narrative, Factual Narrative". *Poetics Today* 11/4 (Winter 1990), 755-774.
- Gorman, David. "Fiction, Theories of". *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. ed. David Herman vd. 247-253. London & New York: Routledge, 2005.
- Günther, Sebastian. "Fictional Narration and Imagination within an Authoritative Framework – Towards a New Understanding of Hadith". *Story-telling in the Framework of Non-fictional Arabic Literature*. ed. Stefan Leder 433-471. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1998.
- Hamburger, Käte. *The Logic of Literature*, çev. Marilynn J. Rose. Indianapolis: Indiana University Press, 1973 [1957].
- Herbert, Cristopher. *Culture and Anomie: Ethnographic Imagination in the Nineteenth Century*. Chicago&London: The University of Chicago Press, 1991.
- Herrnstein Smith, Barbara. *On the Margins of Discourse: The Relation of Literature to Language*. Chicago&London: The University of Chicago Press, 1978.
- Irmak, Mustafa. *Haber ve İnşâ: Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*. Ankara: İSAM Yayınları, 2017.
- Iser, Wolfgang. *The Fictive and the Imaginary Charting Literary Anthropology*. Baltimore&London: The Johns Hopkins University Press, 1993.
- Kelpetin, Mahmut. "Müsteşriklerin Gözüyle Seyf b. Ömer". *Usûl* 10/2 (2008), 125–140.
- Klemm, Verena. "Image formation of an Islamic legend: Fāṭima, the daughter of the Prophet Muḥammad". *Ideas, Images, and Methods of Portrayal: Insights into Classical Arabic Literature and Islam*. ed. Sebastian Günther 181-208. Leiden: Brill, 2005.
- Leder, Stefan. "Features of the Novel in Early Historiography: The Downfall Of Xālid Al-Qasrī". *Oriens Milletlerarası Şark Tetkikleri Mecmuası* 32 (1990). 72-96.
- Leder, Stefan. "The Literary Use of the Khabar: A Basic Form of Historical Writing". *The Byzantine And Early Islamic Near East – Problem in The Literary Source Material*, ed: Cameron, A., Conrad, L. I. 277-315. Princeton: The Darwin Press, 1992.
- Noth, Albrecht. "İşfahān-Nihāwand: Eine quellenkritische Studie zur frühislamischen Historiographie". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 118/2 (1968). 274-296.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlün Teknolojileşmesi*. çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 1991.
- Özer, Salih. "Batı' da Hadis Metinlerine Yönelik Edebi Tahlil Denemeleri". *Dini Araştırmalar* 9/25 (2006), 237-264.

- Pavlovitch, Pavel. "Viewing the Past through the Eyes of the Present". *The Wiley Blackwell Companion to the Hadith*. ed. Daniel W. Brown 113-133. West Sussex: John Wiley & Sons, 2020.
- Pavlovitch, Pavel. *The Formation of the Islamic Understanding of Kalāla in the Second Century ah (718–816 CE): Between Scripture and Canon*. Leiden: Brill, 2016.
- Ricoeur, Paul. *Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı*. çev. Mehmet Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Ronen, Ruth. *Possible Worlds in Literary Theory*. Cambridge&New York: Cambridge University Press, 1994.
- Ryan, Marie-Laure. "Panfictionality". *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, ed. David Herman vd. 553-554. London&New York: Routledge, 2005.
- Saraçoğlu, Tuba Nur. "Siyerde İsnâd ve Metin Telfiki: İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) Telfike Başvurduğu Siyer Rivayetleri". *Artuklu Akademi* 9/2 (2022), 273-288.
- Schaeffer, Jean-Marie. "Fictional vs. Factual Narration". *The Living Handbook of Narratology*. ed. Peter Hühn vd. Hamburg: Hamburg University, 2014. Erişim: 1 Mayıs 2023.
- Schmid, Wolf. *Narratology: An Introduction*. çev. Alexander Starritt. Berlin&New York, De Gruyter, 2012.
- Searle, John. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999 [1979, 1981,1985].
- Sonnur Özcan, Emine. *İslâm Tarihyazımında Gerçeklik ve El-Mes'ûdî*. Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014.
- Stetter, Eckard. *Topoi und Schemata im Hâdiğ*. Tübingen: Eberhard-Karls Universität, Doktora Tezi, 1965.
- Wellhausen, Julius. "Prolegomena zur ältesten Geschichte des Islams", *Skizzen und Vorarbeiten-VI*. 3-160. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1899.
- White, Hayden. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore&London: The Johns Hopkins University Press, 1987.
- White, Hayden. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. The Johns Hopkins University Press, 1986.
- Yarbrough, Luke. "'I'll Not Accept Aid from a mushrik" Rural Space, Persuasive Authority, and Religious Difference in Three Prophetic Hâdiğs". *Authority and Control in the Countryside From Antiquity to Islam in the Mediterranean and Near East (6th-10th Century)*. ed. Alain Delattre vd. 44-93. Leiden: Brill, 2019.
- Yivli, Oktay. "Kurmaca Nedir?". *Kurmacanın Grameri*. ed. Cemal Şakar 117-121. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.

Yücel, Ahmet. *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

Yüksel Çamur, Fatma. "Güvenilir Ravi 'Güvenilmez' Rivayet: Bir Şahîhu'l-Buḥārî Rivayetindeki Meçhul Bedevi Kadın Kıssasının Olgusal Gerçekliği Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/2 (2022), 557-605.

Yüksel Çamur, Fatma. *Anlatıbilim ve Hadis*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Zetterberg Gjerlevsen, Simona. "Fictionality". *The Living Handbook of Narratology*. ed. Peter Hühn vd. Hamburg: Hamburg University, 2014. Erişim: 1 Mayıs 2023.

